

5. Lehrplan für ungetheilte einclassige Volksschulen in der Bukowina (mit ganztägigem Unterricht). – Czernowitz: Verlag des k. k. Universitäts-Buchhandlung H. Pardini, R. Eckhardt'sche Buchdruckerei, 1888. – 13 S.
6. Lehrplan für ungetheilte einclassige Volksschulen (mit Halbtagsunterrichte). – Wien: k. k. Schulbücher – Verlage, Druck von Karl Görtschek, 1874. – 9 S.

REFERENCES

1. Zavhorodnya T. K. *Pidhotovka vchyteliv dlya ukrayinskoyi narodnoyi shkoly Halychyny (1919–1939 roky)* [Teaching training for Ukrainian public schools of Galicia (1919–1939)]: monohrafiya / T. K. Zavhorodnya. – Ivano-Frankivsk: Play, 1999. – 126 s.
2. *Zakonъ z dnya 14 maya 1869, kotorymъ ustanavlyvayutsya zasady uchenyya dotychno shkolъ narodnykhъ* [The order of May 14, 1869, concerning the principles of public schools functioning] // *Khronolohichesky spys zakonov, rosporyazheny y pr. kotryj pomeshchenъ sut v rochnyku 1869 perevodovъ vestnyka zakonovъ derzhavnykh dlya Bukovyny.* – Chernovtsi, 1870. – S. 372–384.
3. Penishkevych O. I. *Rozvytok ukrayins'koho shkil'nystva na Bukovyni (XVIII – pochatok XX stolittya)* [The Development of the Ukrainian Education in Bukovyna (XVIII-early XX cent.)]: monohrafiya / O. I. Penishkevych. – Chernivtsi: Ruta, 2002. – 520 s.
4. Labinska B. Extralinguistische Erscheinungsvoraussetzungen der Methodik des Deutschunterrichts in der Bukowina (zweite hälfte des XIX jhs.) [Extra-linguistic features of teaching German in Bukovyna (the second half of the XIX century)] / B. Labinska // *Codrul Cosminului. Universitatea “Stefan cel Mare”.* – Suceava: Discipline “History”, 2016. – Vol. XXII. – № 2. – P. 71–80.
5. Lehrplan für ungetheilte einclassige Volksschulen in der Bukowina (mit ganztägigem Unterricht) [The syllabus for undivided single-class elementary school in Bukovyna (with a full-time training)]. – Czernowitz: Verlag des k. k. Universitäts-Buchhandlung H. Pardini, R. Eckhardt'sche Buchdruckerei, 1888. – 13 S.
6. Lehrplan für ungetheilte einclassige Volksschulen (mit Halbtagsunterrichte) [The syllabus for undivided single-class elementary school in Bukovyna (with a part-time training)]. – Wien: k. k. Schulbücher – Verlage, Druck von Karl Görtschek, 1874. – 9 S.

УДК 377.014.521:37.018.5(477.43/.44)

ТЕТЯНА ЗУЗЯК

zuzyak@ukr.net

кандидат мистецтвознавства, доцент,

Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського
м. Вінниця, вул. Острозького, 32

ДОПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ЧОЛОВІЧИХ ГІМНАЗІЯХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

На основі історичних й архівних джерел розкрита історія становлення і діяльності чоловічих гімназій в Східному Поділлі на початку ХХ ст. Проаналізована допрофесійна підготовка майбутніх вчителів у цих навчальних закладах. Охарактеризовані зміни та нововведення у навчально-виховному процесі гімназій. Доведено, що важливу роль у допрофесійній підготовці майбутніх вчителів відіграло введення викладання курсу філософської пропедевтики. Встановлено, що допрофесійна підготовка в чоловічих гімназіях регіону в розглядуваний період мала загалом безсистемний характер й обмежувалася набуттям учнями теоретичних знань, а не їх орієнтацію на майбутню вчительську професію. Показано, що достатня теоретична підготовка, а також організація та проведення позакласних заходів сприяли спрямуванню випускників гімназій на здобуття вищої освіти в університетах або інститутах. Разом з тим неусвідомлення тогочасними громадськістю та урядовцями значення фахової і суспільної діяльності вчителів, недостатня підготовка учнів гімназій гальмували розвиток педагогічної освіти в Східному Поділлі.

Ключові слова: Східне Поділля, вчитель, чоловіча гімназія, педагогічна освіта, допрофесійна підготовка, філософська пропедевтика.

ТАТЬЯНА ЗУЗЯК

кандидат искусствоведения, доцент,

Винницкий государственный педагогический университет имени М. Коцюбинского

ДОПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В МУЖСКИХ ГИМНАЗИЯХ ВОСТОЧНОГО ПОДОЛЬЯ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

На основе исторических и архивных источников раскрыта история становления мужских гимназий Восточного Подолья в начале XX в. Проанализирована допрофессиональная подготовка будущих учителей в этих учебных заведениях. Охарактеризованы изменения и нововведения в учебно-воспитательном процессе гимназий. Доказано, что важную роль в допрофессиональной подготовке будущих учителей сыграло введение преподавания в мужских гимназиях курса философской пропедевтики. Доказано, что допрофессиональная подготовка в мужских гимназиях региона рассматриваемого периода носила бессистемный характер и ограничивалась исключительно приобретением теоретических знаний, а не ориентацией на будущую профессию. Доказано, что достаточная теоретическая подготовка, а также организация и проведение внеклассных мероприятий способствовали направлению выпускников гимназий на поступление в университеты и институты. Вместе с тем отсутствие осознания общественностью и чиновниками важности профессиональной и общественной деятельности учительства, ненадлежащая подготовка учеников гимназий тормозили развитие педагогического образования в Восточном Подолье.

Ключевые слова: *Восточное Подолье, учитель, мужская гимназия, педагогическое образование, допрофессиональная подготовка, философская пропедевтика.*

TETIANA ZUZIAK

Candidate of Art Criticism, Associate Professor,
Vinnytsia M. Kotsiubynskyyi State Pedagogical University
Vinnitsa, Ostrozkogo street 32

PRE-PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE TEACHERS IN THE GYMNASIUMS OF EASTERN PODILLIA AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The article deals with the history of formation of male Podillia Eastern schools at the beginning of the 20th century based on historical and archival sources. Pre-professional training of future teachers in the gymnasia of Eastern Podillia of the early 20th century has been analyzed. The changes and innovations in the educational process in the men's gymnasiums have been characterized. It has been proved that a gymnasium philosophical propaedeutics course played an important role in pre-professional training of future teachers. The role of aesthetic education for pupils in the men's gymnasiums has been examined. Educational and general significance of Sunday readings of historical and geographical nature; excursions and their impact on male students in the pre-professional training schools have been considered. It has been proved that pre-professional training in the men's gymnasiums of eastern Podillia had haphazard nature and was limited by the acquisition of theoretical knowledge, rather than focus on the future profession. The management of gymnasiums have repeatedly raised the issue of necessity of measures on the orientation of its graduates on the teaching profession because of a lack general educational and practical training of teachers led to a low level of knowledge of students. It should be mentioned, that there existed some elements of pre-professional training, especially with those students who had a vocation for teaching; a tendency to work with children. Teachers of gymnasiums, especially those who had a classical education and teaching experience were monitoring the level of knowledge of pupils, their overall development, organizational skills, technical or artistic inclinations, hobbies and more. However, the major push for pupils to focus on the teaching profession was the personality of the teacher – level of organization, pedagogical interaction, its methodology and so on. It has been proved that a sufficient theoretical training and organization and conducting of extracurricular activities such as concerts, readings, exhibitions and excursions also contributed to having the graduates of a particular specialty in higher educational institutions. Preparing the students for an entering the universities and institutions has remained the main task. Lack of public and officials awareness of the importance of teaching professional activity, proper pedagogical training hampered the development of Podillia teacher education.

Keywords: *Eastern Podillia, teacher, men's gymnasium, pedagogical education, pre-professional training, philosophical propaedeutics.*

Вивчення та аналіз архівних матеріалів та наукових джерел дає підстави стверджувати, що провідну роль у розвитку допрофесійної підготовки майбутніх учителів в Україні на початку ХХ ст. відігравали чоловічі середні навчальні заклади освіти – гімназії Проблема допрофесійної підготовки майбутніх учителів в чоловічих гімназіях Східного Поділля на початку ХХ ст. мало досліджена.

Цілісне бачення становлення і діяльності цих навчальних закладів та їх важливої ролі в розвитку педагогічної освіти Подільського регіону можна отримати, використовуючи різні видання тодішньої самодержавної Росії. Джерельною базою нашого дослідження слугували документи державних архівів Вінницької і Хмельницької областей (ДАВіО та ДАХМО). Серед сучасних дослідників з історії освіти в Україні варто відзначити І. Сесака, А. Лисого, В. Колесник.

Метою статті є висвітлення розвитку допрофесійної підготовки майбутніх учителів у чоловічих гімназіях Східного Поділля на початку ХХ ст.

У Східному Поділлі в зазначений час допрофесійна підготовка майбутніх учителів здійснювалась у Кам'янець-Подільській та Немирівській чоловічих гімназіях. Як свідчать архівні документи, зокрема навчальні програми, у першій з них у 1903–04 н. р. викладались, крім обов'язкових дисциплін, латинська, грецька, німецька та французька мови [29, арк.12 зв. 33 зв.].

Важливу роль у допрофесійній підготовці майбутніх вчителів відіграло введення викладання в чоловічих гімназіях з 1905–06 н. р. філософської пропедевтики та законознавства [39, с. 183–184]. В 1906–07 н. р. ця дисципліна вивчалась у двох старших класах, зокрема в 7-му класі – психологія та 8-му класі – логіка. До викладання філософської пропедевтики допускались випускники духовних академій та семінарій, а до викладання законознавства – переважно випускники юридичних або історико-філологічних факультетів університетів.

Рекомендованими підручниками та навчальними посібниками для вивчення психології були «Людина як предмет виховання» К. Д. Ушинського (1868, т.1; 1869, т. 2), «Психологія» В. Джемса (1896), «Основні початки психології до застосування її у вихованні» Д. Селлі (1897), «Нарис заснованої на досліді психології» Г. Гефдіна (1898), «Нарис елементарної психології» Дж. Т. Ледда (1900), «Сучасний стан експериментальної педагогіки, її методи та завдання» В. Анрі (1900) «Психологія» А. Бена (1901), «Елементи психології» Ж. Фонсегрива (1903) й ін. [33, с. 226; 46, с. 500–502]. Всі ці книги, зрозуміло, були російською мовою.

У навчальній програмі з психології в Кам'янець-Подільській гімназії є посилання на «Підручник психології: для гімназій та самоосвіти» Г. Челпанова та «Підручник елементарної психології» В. Адамова [31, арк. 41–42].

У 8-му класі програма з логіки включала вивчення предмета і логічних задач, змісту поняття, судження, безпосередній умовивід, логічні закони мислення, наукове знання, пряме і непряме доведення, природничо-наукові дослідження; вчення про докази, методи і системи (аналіз, синтез, індукція, дедукція), систему як форму викладу науки. Згідно з міністерським планом вивчення логіки велося за працями «Дедуктивна і індуктивна логіка» В. Мінто (1900), «Основи логіки» Н. Ланге (1898), «Зібрання творів» Ф. Бекона, «Логіка» Г.-Ф. Гегеля (1861) [46, с. 514–518]. У Кам'янець-Подільській гімназії логіка вивчалась обсягом 47–51 навчальних годин впродовж року за підручником «Елементарна логіка» Г. Струве [32, арк. 35–37 зв.].

Вищенаведене свідчать про важливість вивчення для майбутніх вчителів філософської пропедевтики. Знання з психології сприяли загальному розвитку гімназистів, надавали їм можливість ознайомитись з важливою галуззю гуманістичних знань, ознайомлювали з новими фактами психічного життя дітей тощо. Викладання логіки мало за мету завершення гімназистами наукової освіти, а практично – навчити їх орієнтуватись у своїх і чужих доказах.

Відзначимо, що у 1909 р. особам, які закінчили повний курс чоловічої гімназії, надавалось, крім усіх прав, й право на отримання звання вчителя початкового народного училища [36, с. 58–59].

У 1907 р. міністерство народної освіти Росії надало приватним навчальним закладам, наближеним до навчального курсу гімназій, назву чоловічих гімназій. 29 жовтня 1906 р. відбулось відкриття у Жмеринці чоловічої гімназії на кошти статського радника І. Григоровича, яка 18 вересня 1907 р. була реорганізована в чоловічу гімназію, відкриту на кошти місцевого міського управління [41, с. 698; 42, с. 444–445]. 12 липня 1907 р. відкрилася приватна чоловіча гімназія у Гульчині на кошти В. Машкевича [40, с. 356–357], яка згодом припинила своє існування [28, арк. 1–10].

7 липня 1907 р. у Вінниці відкрився навчальний закладу 1-го розряду під назвою «Вінницька міська гімназія» з програмами для класичних гімназій та правом вступу випускників до університету. Через два роки гімназія почала діяти за «повним правом» [24, арк. 27–27 зв.; 35,

с. 260]. 20 серпня 1907 р. директором Вінницької гімназії був призначений дійсний статський радник П. Адріанов, який після закінчення історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету в 1876 р. два роки стажувався в Німеччині, де відвідував лекції у Берлінському і Боннському університетах, був деякий час викладачем Ніжинського історико-філологічного інституту та помічником попечителя Київського навчального округу (КНО) [43, с. 18]. Директор Жмеринської гімназії закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, вчителі були випускниками Новоросійського університету (м. Одеса) або Київської духовної академії [8, арк. 16]. Майже всі вони мали нагороди за вклад у народну освіту [9, арк. 10].

У Вінницькій і Жмеринській чоловічих гімназіях основними навчальними предметами були: Закон Божий, російська мова, арифметика, алгебра, тригонометрія, геометрія, фізика, природознавство, географія, історія, космографія і фізична географія, логіка, законодавство, чистописання та малювання, викладались одна класична мова – латинська і дві іноземні – французька та німецька [5, арк. 1–8; 11, арк. 22].

Перша педагогічна рада Вінницької гімназії відбулась 22 серпня 1909 р. на якій був присутній міський голова М. Оводов, він же і попечитель гімназії [34, с. 66]. На педагогічних радах розглядалися питання переобтяженості учнями класів, стосунків між вчителями й учнями, перевантаження програм окремих предметів, значимості навчальних курсів, успішності учнів, а також про статус педагога в суспільстві та його матеріальне становище [4, арк. 5-6].

У ДАВіО зберігаються програми навчальних предметів за різні роки Вінницької міської гімназії, зокрема програма з філософської пропедевтики, яка включала вивчення психології та логіки. При вивченні психології розглядалися нервова система та її функції, відчуття людиною звуку і кольору, психофізичний закон Вебера-Фехнера, асоціації, пам'ять, увага, уява, сприйняття простору і часу, почуття (симпатія, воля, інтелектуальні, естетичні, моральні, релігійні почуття). З логіки вивчалися закони мислення, безпосередні умовиводи, силлогізми, індукція і дедукція, методи індуктивного дослідження, гіпотеза тощо [7, арк. 19–20; 6, арк. 1–10].

Основними підручниками і навчальними посібниками з філософської пропедевтики для учнів гімназії були «Нариси сучасної психології» П. Бурже (1888), «Філософська пропедевтика або основи логіки та психології» Т. Румпеля (1890), «Про дитячі розваги. Їх психологічне та гігієнічне значення» М. Покровської (1896), «Основи психології та логіки» Т. Ельзенганса (1902), «Психологія та її методи» Дж. М. Бельдуїна (1908).

Важливого значення надавалось естетичному вихованню гімназистів. Так, у 1909 р. циркуляром попечителя КНО дозволено проводити у Вінницькій і Жмеринській гімназіях духовні концерти [1, арк. 7]. 6 вересня 1913 р. у Вінницька гімназія отримала право на проведення по суботах наукових читань. 8 грудня цього ж року в ній відбувся літературно-музичний вечір, поставлений був уривок з опери «Кармен» [2, арк. 92]. У Жмеринській гімназії у недільні та святкові дні теж відбувались літературні читання. Крім цього, викладачі математики, фізики, латинської, німецької та французької мов проводили додаткові уроки для слабких учнів. В 1910 р. викладач природознавства М. Рибачек провів дві учнівські екскурсії (1-й і 2-й класи) в ліс біля с. Тартаки для вивчення рослинності [10, арк. 38].

Періодичні видання для читання, які надходили в бібліотеки гімназій, були винятково російськомовними, що було зумовлено шовіністичною політикою царської Росії, забороною української мови в навчальних закладах. Це журнали «Бюллетень литературы и жизни», «Вестник воспитания», «Вестник опытной физики», «Вестник школы», «Естествознание и география», «Исторический вестник», «Математическое обозрение», «Родной язык в школе», «Русская старина», «Русская школа», «Русский паломник», «Русский филологический вестник», «Физическое обозрение» й ін. [3, арк. 116–116 зв.].

Наступними в Східному Поділлі впродовж кількох років відкрились Гайсинська (1 вересня 1909 р.), Балтська (4 червня 1909 р.), Могилів-Подільська (28 серпня 1911 р.), Летичівська (30 жовтня 1913 р.) та Брацлавська (1 вересня 1914 р.) чоловічі гімназії.

Про Гайсинську, Балтську, Могилів-Подільську та Летичівську гімназії відомо небагато, збереглися лише статистичні дані про їх роботу. Згідно з архівними документами відомо, що питання про відкриття Гайсинської гімназії вперше було порушено в 1907 р. [25, арк. 68–69 зв.; 26, арк. 301–309 зв.].

У Балтській гімназії працювали 11 учителів і навчалися 138 учнів, у Гайсинській гімназії навальний процес забезпечували 11 вчителів на 242 учні [45, с. 22–23]. У 1912 р. перша з них мала 187 учнів, а друга – 265 учнів [38, с. 128–130]. У 1914 р. Балтська гімназія мала 6 основних класів та

підготовчий, Гайсинська – 8 основних класів та підготовчий і спеціального вчителя гімнастики та гігієни [44, с. 30, 44, 46]. У 1917 р. в Гайсинській гімназії було 312 учнів, з яких 150 українців, 84 поляки, 48 – євреїв і 30 росіян («великоросів») [27, арк. 9]. Отже, склад учнів в гімназіях впродовж 1910–1917 рр. постійно збільшувався, причому за національністю домінували українці, які не мали можливості навчатися рідною мовою.

У Могилів-Подільської гімназії в 1911 р. загальна кількість учнів сягала 99 осіб [16, арк. 17], в 1912 р. – 135, в 1914 р. – 181 [38, с. 31, 131], причому з них іудеїв було – 22, римо-католиків – 18, лютеран – 4, а решта православні [13, арк. 2]. В гімназії викладалась латинська мова, а в 1914–15 н. р. у закладі уведено вивчення грецької мови в 5-му класі обсягом 5 уроків в тиждень безкоштовно. Зберігся щоденник цієї гімназії за 1915–16 н. р. де зазначені всі події дня, зокрема проведення літературних ранків-читань, їх обговорення та екскурсії учнів [14, арк. 2–6, 37; 15, арк. 2, 107].

У Летичівській гімназії в 1914 р. були 4 класи і підготовчий клас із загальною кількістю 112 учнів, з іноземних мов у ній вивчались латинська, французька та німецька [44, с. 123].

1 вересня 1914 р. на місцеві кошти відкрилась класична гімназія в Брацлаві з усіма встановленими правами і перевагами як для учнів, так і для викладачів [37, с. 306]. Спочатку в ній навчали учнів три викладачі вищого чоловічого початкового училища і один викладач жіночого вищого училища в місті [18, арк. 8, 14, 20]. Варто звернути увагу на секретні приписи та матеріали за 1914–16 н. р. цієї гімназії, зокрема відомості про склад посадових осіб, навчальну частину й викладачів. У вказаних матеріалах зазначались прізвища викладачів, їхнє право на викладання, методи викладання. Описувались зовнішні прийоми викладання, зокрема, чи викладач застосовував дидактичний метод, пояснення давав логічно і виразно, чітко і достатньо швидко й зрозуміло тощо. Описувались також вимоги до викладача гімназії, передусім як він ставився до своїх посадових обов'язків і класного наставництва. Розглядалися способи опитування учнів, методи виправлення робіт і справедливість виставлення оцінок учням. Так, у приписі йшлося, що при опитуванні викладач часто сам відповідав за них, допомагаючи учням, або залучав до відповіді всіх учнів класу, опитував ґрунтовно. Також зазначалось ставлення вчителів гімназії до керівництва, відповідності своєму призначенню з фахової підготовки, моральні якості. Секретні приписи містили й відомості про кандидатів на посаду вчителя, які складали спеціальні іспити, про їхній моральний та політичний стан [17, арк. 2–4 зв. 55–60 зв.].

У 1915–16 н. р. в Брацлавській гімназії відкрилися 3-й і 4-й класи, причому учні, які закінчили вище початкове училище, зараховувались в 2-й або 3-й клас за іспитом: в 2-й – з німецької мови, в 3-й – з німецької та французької [21, арк. 2, 47]. Якщо в 1915 р. гімназія налічувала 55 учнів, то в 1916 р. – вже 127. У 1919–20 н. р. відкрився 8-й клас, що мав 13 учнів [19, арк. 10, 25].

Серед необов'язкових предметів у Брацлавській гімназії майже всі учні займались музикою, співами та гімнастикою [20, арк. 38]. Співи відбувалися 2 рази в тиждень, існував хор з 35 осіб та оркестр балаласчників з 12 осіб. Гімнастику проводив викладач, який закінчив курси гімнастики при управлінні КНО [19, арк. 1]. Велике значення відводилось малюванню, навчальна програма передбачала вивчення історії Давнього Сходу [22, арк. 2, 23].

Директор Брацлавської гімназії дбав про покращення освітнього процесу, зокрема, відвідував уроки викладачів, надавав дидактичні і методичні вказівки й поради. Він переглядав письмові роботи учнів з метою правильного ведення таких робіт. На зборах предметних комісій розглядалися питання щодо засобів і прийомів викладання дисциплін, обговорювались навчальні програми, при цьому викладачам давалась можливість висловити свою думку [20, арк. 22, 28–29]. Виховне і загальноосвітнє значення у допрофесійній підготовці гімназистів відігравали недільні читання історичного та географічного характеру, які супроводжувались показами світлових картин за допомогою ліхтаря, та екскурсії [19, арк.2]. Так, у травні 1916 р. учні 3-го та 4-го класів гімназії відвідали Забужанську вчительську церковнопарафіяльну школу [23, арк. 35].

Допрофесійна підготовка в чоловічих гімназіях Східного Поділля розглядуваного періоду мала загалом безсистемний характер й обмежувалася винятково набуттям теоретичних знань, а не орієнтацію на майбутню професію. Керівництво гімназій неодноразово порушувало питання про необхідність здійснення заходів щодо орієнтації своїх випускників на педагогічні професії, оскільки нестача кадрів і відсутність системи загальної педагогічної та практичної підготовки вчителів призводила до низького рівня знань учнів в школах. Хоча й були певні елементи допрофесійної підготовки, особливо з тими гімназистами, які мали покликання до педагогічної роботи, схильність до занять з дітьми.

Викладачі гімназій, особливо ті, які мали достатній педагогічний стаж, спостерігали за рівнем знань вихованців, їхнім загальним розвитком, організаторськими здібностями, художніми чи технічними нахилами, захопленнями. Проте найважливішим поштовхом для гімназистів у спрямуванні на педагогічну професію була особистість вчителя закладу: рівень організації ним педагогічної дії-взаємодії, володіння предметом викладання і його методикою, культурою професійного мовлення тощо.

Достатня теоретична підготовка, організація та проведення позакласних заходів – концертів, читань, виставок, екскурсій сприяли спрямуванню випускників на конкретну спеціальність у вищих закладах освіти: університетах та інститутах.

Однак відсутність усвідомлення суспільством і тогочасними урядовцями важливості професійної діяльності вчителів, неналежна підготовка майбутніх вчителів гальмували розвиток педагогічної освіти в Східному Поділлі. В освітньому процесі гімназій так чи інакше ігнорувалися такі важливі педагогічні проблеми: формування в учнів інтересу до професії вчителя, ознайомлення з її соціальним призначенням, характером та особливостями; достатнє надання психолого-педагогічних знань, необхідних для роботи з дітьми; допомога в усвідомленні гімназистами своїх професійних можливостей, бажання розвивати й удосконалювати якості, необхідні для роботи в школі; вироблення умінь спілкуватися, встановлювати контакт з іншими людьми, впливати на їх волю, почуття і діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (ДАВіО). – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 1. – 75 арк.
2. ДАВіО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 2. – 143 арк.
3. ДАВіО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 3. – 117 арк.
4. ДАВіО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 4. – 15 арк.
5. ДАВіО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 43 – 8 арк.
6. ДАВіО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 65. – 10 арк.
7. ДАВіО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 113. – 172 арк.
8. ДАВіО. – Ф. Р-17. – Оп. 1. – Спр. 50. – 25 арк.
9. ДАВіО. – Ф. Р-17. – Оп. 1. – Спр. 65. – 13 арк.
10. ДАВіО. – Ф. Р-17. – Оп. 1. – Спр. 188. – 95 арк.
11. ДАВіО. – Ф. Р-17. – Оп. 1. – Спр. 389. – 77 арк.
12. ДАВіО. – Ф. Р-74. – Оп. 1. – Спр. 24. – 8 арк.
13. ДАВіО. – Ф. Р-74. – Оп. 1. – Спр. 75. – 198 арк.
14. ДАВіО. – Ф. Р-74. – Оп. 1. – Спр. 85. – 4 арк.
15. ДАВіО. – Ф. Р-74. – Оп. 1. – Спр. 109. – 211 арк.
16. ДАВіО. – Ф. Р-74. – Оп. 1. – Спр. 121. – 155 арк.
17. ДАВіО. – Ф. Р-182. – Оп. 1. – Спр. 5. – 74 арк.
18. ДАВіО. – Ф. Р-182. – Оп. 1. – Спр. 11. – 20 арк.
19. ДАВіО. – Ф. Р-182. – Оп. 1. – Спр. 13. – 51 арк.
20. ДАВіО. – Ф. Р-182. – Оп. 1. – Спр. 17. – 111 арк.
21. ДАВіО. – Ф. Р-182. – Оп. 1. – Спр. 82. – 53 арк.
22. ДАВіО. – Ф. Р-182. – Оп. 1. – Спр. 86. – 86 арк.
23. ДАВіО. – Ф. Р-190. – Оп. 1. – Спр. 3. – 75 арк.
24. ДАВіО. – Ф. Р-262. – Оп. 1. – Спр. 18. – 157 арк.
25. ДАВіО. – Ф. Р-286. – Оп. 1. – Спр. 77. – 673 арк.
26. ДАВіО. – Ф. Р-286. – Оп. 1. – Спр. 79. – 586 арк.
27. ДАВіО. – Ф. Р-286. – Оп. 1. – Спр. 113. – 155 арк.
28. ДАВіО. – Ф. Р-443. – Оп. 1. – Спр. 1. – 188 арк.
29. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). – Ф. Р-319. – Оп. 1. – Спр. 690. – 51 арк.
30. ДАХМО. – Ф. Р-319. – Оп. 1. – Спр. 805. – 54 арк.
31. ДАХМО. – Ф. Р-319. – Оп. 1. – Спр. 839. – 42 арк.
32. ДАХМО. – Ф. Р-319. – Оп. 1. – Спр. 875. – 109 арк.
33. К вопросу о преподавании философской пропедевтики // Русская школа. – № 7-8. – С. 226–236.
34. Лисий А. К. З історії вінницьких навчальних закладів (1901–1916 рр.) / А. Лисий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць / редкол.: П. Т. Тронько (голова), О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі», 22 жовтня 2010 Р-С. 64–70.
35. Лисий А. Навчальні заклади в Мурах на початку 20 ст. / А. Лисий // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: матер. міжнар. наук. конф.: «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» 9-10

- вересня 2010 р. / відп. ред. К. Висоцька; Вінниц. обл. краєзнавчий музей. – Вінниця: Розвиток, 2011. – С. 257–268.
36. Малиновский Н. П. Очерк по истории реформы средней школы (1804– 1910 г.) / Н. П. Малиновский // Русская школа. – 1910. – Т. 3. – Кн. 9–12. – С. 39–66.
  37. Мужская гимназия в г. Брацлаве // Циркуляр по Киевскому учебному округу. – 1914. – № 4. – С. 296.
  38. Обзор Подольской губернии за 1912 год. – [Каменец-Подольск: Губ. тип.]. – [1913]. – [2], VI, 176, [227] с.
  39. Об устройстве учебной части в мужских гимназиях // Циркуляр по Киевскому учебному округу. – 1905. – № 5-6. – С. 183–184.
  40. Об открытии в г. Виннице, Подольской губернии, местным городским обществом учебного заведения I разряда с наименованием Винницкая городская гимназия // Циркуляр по Киевскому учебному округу. – 1907. – № 7–8. – С. 356–357.
  41. Об открытии в г. Жмеринке, Подольской губернии, на средства стат. сов. И. А. Григоровича мужской гимназии // Циркуляр по Киевскому учебному округу. – 1906. – № 11. – С. 698.
  42. О закрытии содержимой в г. Жмеринке на средства г. Григоровича мужской гимназии и открытии в том же городе на средства местного городского управления мужской гимназии // Циркуляр по Киевскому учебному округу. – 1907. – № 9. – С. 444–445.
  43. Омікрон. Вінницькі Мури – як джерело освіти в краї / упоряд. вступ. ст. прим. В. Колесник; Вінниц. обл. краєзнавчий музей. – 2-е вид. – Вінниця: Розвиток, 2010. – 154 с.
  44. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1914/15 учебный год. – СПб.: Тип. И. Н. Кушнерев и Ко. – 1914. – XIV, 444, 234, LVIII с.
  45. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / Изд. Подольского губерн. стат. комитета; сост. В. В. Филимонов. – Каменец-Подольск: Тип. Подол. губ. правл. 1911. – [2], XVI, 296, [1], 218, 66 с.
  46. Разъяснения касательно преподавания в гимназиях законоведения и философской пропедевтики // Циркуляр по Киевскому учебному округу. – 1905. – № 10. – С. 500–518.

REFERENCES

1. *Derzhavnyy arkhiv Vinnytskoyi oblasti (DAViO)*. – F. R-14 – Op. 1. – Spr. 75 ark.
2. *DAViO*. – F. R-14 – Op. 1. – Spr. 2. – 143 ark.
3. *DAViO*. – F. R-14 – Op. 1. – Spr. 3. – 117 ark.
4. *DAViO*. – F. R-14 – Op. 1. – Spr. 4. – 15 ark.
5. *DAViO*. – F. R-14 – Op. 1. – Spr. 43. – 8 ark.
6. *DAViO*. – F. R-14 – Op. 1. – Spr. 65. – 10 ark.
7. *DAViO*. – F. R-14 – Op. 1. – Spr. 113. – 172 ark.
8. *DAViO*. – F. R-17 – Op. 1. – Spr. 50. – 25 ark.
9. *DAViO*. – F. R-17 – Op. 1. – Spr. 65. – 13 ark.
10. *DAViO*. – F. R-17 – Op. 1. – Spr. 188. – 95 ark.
11. *DAViO*. – F. R-17 – Op. 1. – Spr. 389. – 77 ark.
12. *DAViO*. – F. R-74 – Op. 1. – Spr. 24. – 8 ark.
13. *DAViO*. – F. R-74 – Op. 1. – Spr. 75. – 198 ark.
14. *DAViO*. – F. R-74 – Op. 1. – Spr. 85. – 4 ark.
15. *DAViO*. – F. R-74 – Op. 1. – Spr. 101. – 211 ark.
16. *DAViO*. – F. R-74 – Op. 1. – Spr. 121. – 155 ark.
17. *DAViO*. – F. R-182 – Op. 1. – Spr. 5. – 74 ark.
18. *DAViO*. – F. R-182 – Op. 1. – Spr. 11. – 20 ark.
19. *DAViO*. – F. R-182 – Op. 1. – Spr. 13. – 51 ark.
20. *DAViO*. – F. R-182 – Op. 1. – Spr. 17. – 111 ark.
21. *DAViO*. – F. R-182 – Op. 1. – Spr. 82. – 53 ark.
22. *DAViO*. – F. R-182 – Op. 1. – Spr. 86. – 86 ark.
23. *DAViO*. – F. R-190 – Op. 1. – Spr. 3. – 75 ark.
24. *DAViO*. – F. R-262 – Op. 1. – Spr. 18. – 46 ark.
25. *DAViO*. – F. R-286 – Op. 1. – Spr. 77. – 673 ark.
26. *DAViO*. – F. R-286 – Op. 1. – Spr. 79. – 586 ark.
27. *DAViO*. – F. R-286 – Op. 1. – Spr. 113. – 155 ark.
28. *DAViO*. – F. R-443 – Op. 1. – Spr. 1. – 188 ark.
29. *Derzhavnyy arkhiv Khmelnytskoyi oblasti (DAKhMO)*. – F. R-319. – Op. 1. – Spr. 690. – 51 ark.
30. *DAKhMO*. – F. R-319. – Op. 1. – Spr. 805. – 54 ark.
31. *DAKhMO*. – F. R-319. – Op. 1. – Spr. 839. – 42 ark.
32. *DAKhMO*. – F. R-319. – Op. 1. – Spr. 875. – 109 ark.
33. *K voprosu o prepodavanii filosofskoy propedevniki* [On the question of teaching philosophical propaedeutics] // *Russkaya shkola*. – № 7–8. – P. 226–236.

34. Lysyj A. K. *Z istoriyi vinnjtskykh navchalnykh zakladiv (1901–1916 rr.) [History of Vinnytsia educational institutions (1901–1916)]* / A. Lysyj // *Osvita, nauka i kultura na Podilli: zb. nauk. prats* / [redkol.: P. T. Tronko (holova), O. M. Zavalnyuk (vidp. red.) ta in.]. – Kamyanets-Podilskyj: Oiyum, 2010. – T. 16: Materialy kruhloho stolu «Osvita, kultura i prosvitnytskyj ruh na Podilli», 22 zhovtnya 2010 roku. – P. 64–70.
35. Lysyj A. *Navchalni zaklady v Murakh na pochatku 20 st.* [Educational institutions in Mury in the early 20th century] / A. Lysyj // *Vinnytski Mury. Pohlyad kriz viky: mater. mizhnar. nauk. konf.: «Yezuyitskyj kompleks u Vinnytsi kriz pryzmu stolit» 9–10 veresnya 2010 r. / vidp. red. K. Vysotska; Vinnyts. obl. krayeznavchyy muzej.* – Vinnytsia: Rozvytok, 2011. – P. 257–268.
36. Malinovskij N. P. *Ocherk po istorii reformy srednej shkoly (1804–1910 g.)* [Outlines of the history of secondary school reform (1804–1910)] / N. P. Malinovskij // *Russkaja shkola.* – 1910. – T. 3. – Kn. 9–12. – P. 39–66.
37. *Muzhskaya gimnaziya v g. Bratslaveb* [Mens Gymnasium in Bratslav] // *Tsirkulyar po Kievskomu uchebnomu okrugu.* – 1914. – № 4. – P. 296.
38. *Obzor Podolskoy gubernii za 1912 god* [Survey of Podillya province for 1912]. – [Kamenets-Podolsk: Gub. tip.]. – [1913]. – [2], VI, 176, [227] p.
39. *Ob ustroystve uchebnoy chasti v muzhskikh gimnazyakh* [On the arrangement of educational part in the men's gymnasiums] // *Tsirkulyar po Kievskomu uchebnomu okrugu.* – 1905. – № 5-6. – P. 183–184.
40. *Ob otkrytii v g. Vinnitse, Podolskoy gubernii, mestnym gorodskim obshchestvom uchebnogo zavedeniya I razryada s naimenovaniem Vinnitskaya gorodskaya gimnaziya* [On the opening of the educational institution of the first category named Vinnytsia City Gymnasium by the local city community in Vinnytsia, Podillya province] // *Tsirkulyar po Kievskomu uchebnomu okrugu.* – 1907. – № 7-8. – P. 356–357.
41. *Ob otkrytii v g. Zhmerinke, Podol'skoy gubernii, na sredstva stat. sov. I. A. Grigorovicha muzhskoy gimnazii* [On the opening of the men's gymnasium with the funds of CS I A. Grigorovich in Zhmerynka, Podillya province] // *Tsirkulyar po Kievskomu uchebnomu okrugu.* – 1906. – № 11. – P. 698.
42. *Ob zakrytii soderzhimoy v g. Zhmerinke na sredstva g. Grigorovicha muzhskoy gimnazii i otkrytii v tom zhe gorode na sredstva mestnogo gorodskogo upravleniya muzhskoy gimnaziji* [On the closure of the men's gymnasium in Zhmerynka with the support of Mr. Grigorovich's money and the opening of the men's gymnasium with funds from the local city government in the same city] // *Tsirkulyar po Kievskomu uchebnomu okrugu.* – 1907. – № 9. – P. 444–445.
43. *Omikron. Vinnytski Mury – yak dzherelo osvity v kraji* [Omicron. Vinnytsia Mury as a source of education in the province] / uporyad. vstup. st. prym. V. Kolesnyk; Vinnyts. obl. krayeznavchyy muzej. – Vinnytsya: Rozvytok, 2010. – 154 p.
44. *Pamyatnaja knizhka Kievskago uchebnogo okruga na 1914/15 uchebnyj god* [The memorable book of the Kiev Academic District for the 1914–15 academic years]. – SPb.: Tip. I. N. Kushnerev i Ko. – 1914. – XIV, 444, 234, LVIII p.
45. *Pamyatnaya knizhka Podol'skoy gubernii na 1911 god* [Memorial book of the Podillya province for 1911] / Izd. Podol'skogo gubern. stat. komiteta; sost. V. V. Filimonov. – Kamenets-Podolsk: Tip. Podol. gub. pravl. 1911. – [2], XVI, 296, [1], 218, 66 p.
46. *Razyasneniya kasatelno prepodavaniya v gimnazyakh zakonovedeniya i filosofskoy propedevtiki* [Explanation concerning teaching in gymnasiums of jurisprudence and philosophical propaedeutics] // *Tsirkulyar po Kievskomu uchebnomu okrugu.* – 1905. – № 10. – P. 500–518.